

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΤΟΧΗ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ *ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΤΟΚΚΩΝ*

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΑΠΟ ΤΑ «ΕΛΛΗΝΙΚΑ»

ΤΟΜΟΣ 90ος

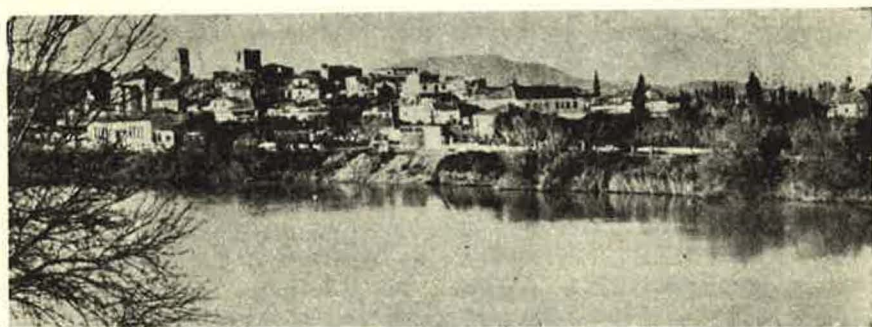
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1977-78

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΤΟΧΗ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΤΟΚΚΩΝ*

*Πύργος αὐτὸς τῆς Κατοχῆς εὐρίσκεται εἰς κάμπον,
πλησίον δὲ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἀσπρου, ὅπου ἀκούεις.
(Χρονικὸ τῶν Τόκκων, στ. 861 - 862)*

Δυτικά ἀπὸ τὸ χωριὸ Νισχώρι τῆς αἰτωλικῆς Παραχελωϊτιδας, στὴν προ-
έκταση τοῦ δρόμου ποὺ τὸ ἐνώνει μὲ τὸ Αἰτωλικὸ καὶ τὸ Μεσολόγγι, βρί-
σκεται ἡ Κατοχή¹, τὸ πρῶτο ἀκαρνανικὸ χωριὸ ποὺ συναντᾷ ὁ ἐπισκέπτης
διαβαίνοντας τὸν ποταμὸ Ἀχελῷο ἀπὸ τὴν Αἰτωλία στὴν Ἀκαρνανία. Τὸ ση-
μερινὸ χωριὸ εἶναι χτισμένον πάνω σὲ μικρὸ λόφο ποὺ οἱ πρόποδες του ἀγγίζου-
ν τὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Ἀχελώου². Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ποταμὸς στενεύει περισσό-
τερο καὶ σχηματίζει κάποιον φυσικὸ πόρο ποὺ διευκολύνει τὴ διάβασή του.

Εἰκ. 1. Βορειοανατολικὴ ἄποψη τῆς Κατοχῆς

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς καθηγητὲς κ.κ. Δ. Λυπουρή, Εὐδ. Θ. Τσολάκη καὶ Ἰ. Χα-
σιώτη γιὰ τίς χρήσιμες ὑποδείξεις τοὺς πάνω σὲ γενικότερα προβλήματα δομῆς αὐτῆς τῆς
ἐργασίας.

1. Γιὰ τὴν Κατοχή βλ. Alfred Philippson, *Die griechischen Landschaften*, τόμ. 2,
Frankfurt am Main 1956, σσ. 400 - 403. Κ. Σ. Κώνστα, *Ἡ Κατοχή, ἀπὸ τὸ χρονικὸ ἐνὸς
ἀκαρνανικοῦ χωριοῦ*, Ἀθῆναι 1971 (στὸ ἐξῆς: Κ. Σ. Κώνστα, *Ἡ Κατοχή*). Διον. Μιτάκη,
Κατοχή, ἄρθρο στὴν Αἰτωλοακαρνανικὴ καὶ Εὐρυτανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 3, σσ. 1077 -
1084 (στὸ ἐξῆς: Διον. Μιτάκη, *ΑΙΕΕ*).

2. Βλ. εἰκ. 1. καὶ 2. Ἡ φωτογραφία τῆς εἰκ. 1 δημοσιεύτηκε στὴν περιοδικὴ ἐκ-

Για την ιστορία της Κατοχής ο Κ. Σ. Κώνστας διατύπωσε πρώτος την άποψη ότι ο συνοικισμός της με αγρότες και κτηνοτρόφους πρέπει να αναχθεῖ μᾶλλον στα μέσα του 16ου αιώνα¹. Ο Διον. Μιτάκης θεωρεῖ πρόσφατα σὰν πρώτη σίγουρη πληροφορία ότι τὸ χωριὸ ὑπῆρχε στὸν 17ο αἰώνα τῇ μνείᾳ στῇ *Γεωγραφία* τοῦ Μελετίου (1661-1714)², ὑποθέτοντας ὡστόσο ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας του εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναζητηθεῖ καὶ σὲ προγενέστερους χρόνους³.

Ἀπὸ ἀνέκδοτες ἐκθέσεις Βενετῶν προβλεπτῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὴν περιοχὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, φαίνεται βέβαιο ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ Κατοχὴ ἦταν σπουδαιότατο ἐμπορικὸ κέντρο στὴν περιοχὴ τῆς ΝΔ Στερεᾶς καὶ ὅτι, διὰ μέσου τοῦ τότε πλωτοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου, ἀπὸ τῇ σκάλα τῆς μεταφέρονταν πρὸς τὴ Βενετία τὰ προϊόντα τῆς ἐνδοχώρας⁴. Συνεπῶς ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Κατοχῆς, ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὴ φύση τῆς προνομιακῆς, ἐπέτρεπε στοὺς κατοίκους τῆς νὰ ἐλέγχουν τὸ πέρασμα τοῦ ποταμοῦ καὶ νὰ ἀναπτύσσουν ἔτσι ἐμπορικὲς δραστηριότητες ποὺ εὐνοοῦσαν τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ τόπου. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνθησις τοῦ 17ου αἰώνα προϋπέθετε ὡστόσο μακρόχρονη κοινοτικὴ ὀργάνωση⁵.

Ἡ δημοσίευσις τοῦ *Χρονικοῦ τῶν Τόκκων*⁶, μιᾶς πηγῆς ποὺ φωτίζει ἀναμφίβολα πολλὰ προβλήματα στὸν τομέα τῶν ἱστορικο-γεωγραφικῶν ἐρευνῶν γιὰ τὶς περιοχὲς τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου στὴν ὑστεροβυζαντινὴ

δοση *Αἰτωλία*, ἀριθ. φύλλου 1, Ἀπρίλιος 1977, σ. 4. Τὸ ἀντίγραφο ἀπόσπασμα τοῦ σύγχρονου ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς Κατοχῆς (εἰκ. 2) εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ τὸ προμηθεύσει ὁ κ. Ἀνδρέας Λαχανᾶς, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τοὺς κ.κ. Β. Κιτσάκη καὶ Γ. Γαρμπῆ, ποὺ μὲ βοήθησαν πρόθυμα στὴν ἐπιτόπια ἐρευνά μου.

1. Κ. Σ. Κώνστα, *Ἡ Κατοχή*, σ. 89.

2. Διον. Μιτάκης, *ΑΙΕΕ*, τόμ. 3, σ. 1078.

3. *Ο.π.*, σ. 1083.

4. Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο κ. Ἀστέριο Ἀρχοντίδη γιὰ τὶς σχετικὲς πληροφορίες. Ἡ σκάλα τῆς Κατοχῆς ἀναφέρεται καὶ σὲ δύο πολὺ μεταγενέστερα ἔγγραφα (1822) ἀπὸ τὸ *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο* τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐπιμ. Ἐμ. Γ. Πρωτοψάλτου, τόμ. 2, Ἀθῆναι 1965, σ. 169, ἀριθ. ἔγγρ. 739 καὶ σ. 162 - 163, ἀριθ. ἔγγρ. 746· πρβ. Κ. Σ. Κώνστα, *Ἡ Κατοχή*, σ. 26, ἀριθ. ἔγγρ. 5 καὶ σ. 27, ἀριθ. ἔγγρ. 6.

5. Ἐνα τόσο σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Ἀκαρνανίας ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποφύγει τὶς ληστρικὲς ἐπιθέσεις τοῦ γνωστοῦ τυχοδιώκτη τοῦ 17ου αἰώνα Λιμπεράκη Γερακάρη. Γιὰ τὴν ἐπίθεσή του στὰ 1690 ἐναντίον τῆς Κατοχῆς καὶ τὶς βιαιοπραγίες του βλ. Κων. Ντόκου, *Ἡ Στερεὰ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἐνετοτουρκικὸν πόλεμον (1684 - 1699) καὶ ὁ Σαλῶνων Φιλόθεος*, Ἀθῆναι 1975, σ. 84 σημ. 4.

6. Βλ. τὴν ἐκδοσις τοῦ G. Schirò: *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di anonimo* (Accademia nazionale dei Lincei, Corpus fontium historiae byzantinae, X), Roma 1975· στὸ ἐξῆς: *Χρονικὸ τῶν Τόκκων*. Μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Χρονικοῦ γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελώου ἐκρίνα σκόπιμο νὰ ἐπανεξετάσω καὶ τὸ πρόβλημα τῆς «βυζαντινῆς πόλης Ἀχελῶος», στὸ ὁποῖο ἐλπίζω σύντομα νὰ ἀφιερῶσω ἰδιαίτερη μελέτη.

έποχή, επιβεβαιώνει τώρα το γεγονός ότι η Κατοχή υπήρχε σαν οργανωμένος συννοικισμός κατοίκων πριν από τα πρώτα χρόνια του 15ου αιώνα και μεταθέτει τις γραπτές μαρτυρίες για την ιστορία της από τον 17ο στις αρχές του 15ου αιώνα.

Στο *Χρονικό των Τόκκων* γίνεται αρκετές φορές λόγος για την Κατοχή (στ. 205, 211, 225, 273, 855, 856, 861, 868, 1109, 2288) και στις περιγραφές του ποιητή υπάρχουν πράγματι τα στοιχεία που ανταποκρίνονται στην τοπογραφική της κατάσταση. Από τις περιγραφές αυτές (κεφ. I, § 17, 18, 23· III, § 15, 27· IX, § 6) πληροφορούμαστε ότι η χώρα¹ (στ. 905, 924), όχυρή από τη φύση της, διαμορφωνόταν σ' ένα καστέλλι κοντά στο στένεμα του Ά-χελώου. Η απόσταση από την όχθη του ποταμού ως την κορυφή του λόφου δεν είναι μεγαλύτερη από 200 μ. Έτσι το ύψωμα - όχυρο πάνω από τον πόρο του ποταμού τόνιζε και τη σπουδαιότητα της θέσης από στρατηγική άποψη² σ' αυτόν το σημαντικό συγκοινωνιακό κόμβο:

ὅτι ἔναι μέγας ποταμὸς καὶ ἀλλοῦθε οὐδὲν ἐβόλει
καὶ ἀπαύτου ἐβόλει σύντομα καὶ τὴν καθὴν ἡμέραν
(στ. 214-215)

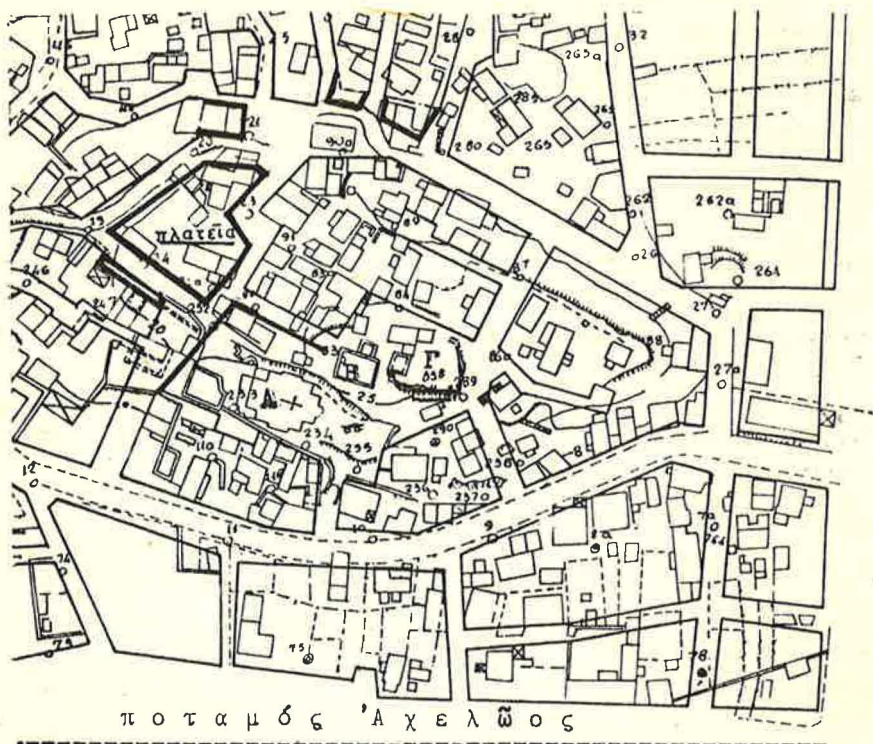
Η οικιστική οργάνωση, ακόμη και στη σημερινή μορφή του χώρου, με τη διάταξη των σπιτιών γύρω στο λόφο, προσδίδει στην τοποθεσία χαρακτήρα μικρού μεσαιωνικού κάστρου. Ο ιδιαίτερος αυτός χαρακτήρας τονίζεται περισσότερο από το γεγονός ότι στην κορυφή του λόφου, πολύ κοντά στον ένορειακό ναό του αγίου Δημητρίου και ανατολικά από την εγκατάσταση του κοινοτικού ύδραγωγείου, σώζεται ως σήμερα μισοερειπωμένος πύργος που παραδίδεται από τους κατοίκους με την ονομασία πύργος, κούλια της κυρά-Βασίλικης ή απλούστερα κούλια³.

Στην τοπική παράδοση επικρατεί η έντύπωση ότι ο πύργος χτίστηκε με

1. Για τη λ. χώρα βλ. Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσας*, τόμ. 9, 'Αθήναι 1949 (άνεκτ. 1964), λ. χώρα· πρβ. 'Ε. Κριαρά, *Γεωργίου Χορτάτη, Πανώρια* (Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, 2), Θεσσαλονίκη 1975, σ. 293, λ. χώρα και *Reallexikon der Byzantinistik, mit Unterstützung Zahlreicher Fachgenossen...*, εκδ. P. Wirth, I, Amsterdam 1968, σ. 409.

2. Βλ. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 36 σημ. 4· πρβ. Peter Soustal, *Die griechischen Quellen zur mittelalterlichen historischen Geographie von Epirus*, Dissert., Wien 1975, σ. 108 και σημ. 6. 'Ορισμένες τυχαίες ανακαλύψεις, όπως μια υπόγεια δεξαμενή σε βορειοδυτικό σημείο της πλατείας του χωριού ή τα πενιχρά υπολείμματα τειχισμάτων που σημειώνονται στο ρυμοτομικό σχέδιο της Κατοχής, είναι δυνατό να μας δώσουν μια εικόνα, έστω γενική, για το μέγεθος και την ιστορική αξιολόγηση του μικρού μεσαιωνικού οικισμού.

3. Βλ. περιοδ. *Νιοχώρι*, περίοδ. Δ', έτος Η', τεύχ. 51, Σεπτ.-Δεκ. 1976, σ. 161.

Είκ. 2. Ρυμοτομικό σχέδιο Κατοχής (κλίμ. 1:200).

A=ναός του Άγ. Δημητρίου, B=ύδραγωγείο, Γ=χώρος του πύργου.

τῇ φροντίδα τῆς κυρᾶ Βασιλικῆς (1833), ἀλλὰ ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ¹. Τὸ κτίσμα μνημονεύεται προεπαναστατικὰ καὶ σχετίζεται μὲ μιὰν ἄλλη παράδοση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τοῦτο ἦταν ἱδρυμα ἢ κατοικία κάποιας βασιλισσας Θεοδώρας². Ὁ Leake ἀναφέρει ἄστοχα πὼς πρόκειται γιὰ τὴ Θεοδώρα, τὴ σύζυγο τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', μεταφέροντας ἴσως λαϊκὲς παραδόσεις³. Τὴν παράδοση, ποὺ ἀπαντᾷ καὶ στὴ Γεωγραφία τοῦ Μελετί-

1. Βλ. Κ. Σ. Κώνστα, *Ἡ Κατοχή*, σσ. 41 - 42.

2. Τὰ ὀνόματα Θεόδωρος-Θεοδώρα παρατηροῦμε ὅτι συνδέονται μὲ ἀνάλογες παραδόσεις γιὰ κάστρα· βλ. Κ. Α. Βακαλοπούλου, *Τὸ κάστρο τοῦ Ἀλεξάνδρου, Φρουριακὰ Χρονικά* 1 (1973) 216.

3. W. M. Leake, *Travels in northern Greece*, τόμ. 3, London 1835 (ἀνατ. Amsterdam 1967), σ. 556. Ὁ Leake θεωρεῖ τὸν πύργο σύγχρονο μὲ τὸν καταστραμμένο σήμερα ναὸ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος· τὰ λίγα ὅμως μορφολογικὰ δεδομένα τῆς ἀψίδας τοῦ κτηρίου παρέχουν τὸ δικαίωμα στὸν ἐρευνητὴ νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τοῦ ναοῦ.

ου¹, τὴν ξαναβρίσκουμε στὴν *Περιήγησιν τῆς Ἑλλάδος* τοῦ Διον. Πύρρου².

Οἱ θρύλοι ὅμως αὐτοί, ποὺ προβλημάτισαν ἰδιαίτερα τὸ Διον. Μιτάκη³, παραμένουν, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῶν ἀντικειμενικῶν θεωρήσεων· γιατί πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ διερεύνηση τοῦ προβλήματος τὸ θέμα προβάλλεται καὶ σὲ χώρους ἔρευνας τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης, ὅπου μιὰ παράδοση ξεκινᾷ κάποτε ἀπὸ τὸ ἀπλὸ ἐπεισόδιο γιὰ νὰ προσλάβει μὲ τὴν ἀπόδο τοῦ χρόνου πολυσύνθετο καὶ δυσερμηνευτο σχῆμα⁴.

Στὸ *Χρονικὸ τῶν Τόκκων* ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν γύρω ἀπὸ τὸν πύργο τῆς Κατοχῆς (κεφ. I, § 17, 18)· ἓνα ἀπόσπασμα ὅμως, (κεφ. III, § 15) μὲ τίτλο *Φαλτζία*⁵ τῆς Κατοχῆς, ἀναφέρεται ἀποκλειστικά σὲ ὀρισμένο ἱστορικὸ γεγονὸς καὶ παρέχει σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὁ ποιητὴς περιγράφει ἐδῶ μὲ λεπτομέρειες κάποιον κατόρθωμα τοῦ Καρόλου Α' Τόκκου σὲ βάρος τοῦ Πέτρου Σπάτα, Ἀλβανοῦ ἄρχοντα τῆς Κατοχῆς στὰ χρόνια τῆς κυριαρχίας τοῦ Σγούρου Μπούα Σπάτα στὸ Ἀγγελόκαστρο⁶.

1. Μελετίου, Μητροπολίτου Ἀθηνῶν (1661 - 1714), *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα*, ἐκδ. β' ὑπὸ Ἀνθίμου Γαζῆ, τόμ. 2, Βενετία 1807, σ. 272.

2. Διον. Πύρρου, *Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος καὶ πόλεμοι αὐτῆς ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι*, χειρόγραφο στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖα Γιάννη Βλαχογιάννη, τόμ. 1, φ. 570^v (βλ. Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τόμ. 3, Ἀθῆναι 1975, σ. 365, ἀριθ. χφ 51).

3. Διον. Μιτάκη, Κατοχιανά, περιοδ. *Νισχώρι*, περίοδ. Β', ἔτος Ε', τεύχ. 42, Νοέμ. - Δεκ. 1974, σ. 135· πρβ. τοῦ ἴδιου, *ΑΙΕΕ* τόμ. 3, σσ. 1083 - 1084.

4. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. πρόχειρα: D. B. Oeconomides, *Légendes populaires neohelléniques sur les châteaux en ruines*, Actes VIII Réunion Scientifique (*Πεπραγμένα Διεθνoῦς Ἰνστιτοῦτον Φρονήων*) Ἀθῆναι 1968, σσ. 51 - 54· πρβ. Const. Romeos, *Folklore of the greek castles*, ὁ. π., σσ. 157 - 160 καὶ G. Spyridakis, *Volkserzählungen über Festungen und Burgen im griechischen Inselraum*, ὁ. π., σσ. 193 - 195· πρβ. σσ. 196 - 197.

5. *Φαλτζία*: «tranello, beffa» (*Χρονικὸ τῶν Τόκκων*, σ. 573): παγίδα, πλεκτάνη, κατastroφή. Ἀπὸ τὸ λατίν. falsare, βλ. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, τόμ. 2 (ἀνατ. ἀπὸ τὴν ἐκδ. 1833 - 1887), Graz 1958, σ. 406. Πρβ. *φάλασενμα*, *φάλασένω*, *φάλασος*, G.W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexikon*, Oxford 1972³, σ. 1470· *φάλασις*, K. Mitsakis, *Der byzantinische Alexanderroman nach dem codex Vindob. theol. gr. 244* (Miscellanea Byzantina Monacensia, 7), München 1967, σ. 65, στ. 10· *φάλασις*, (Θησῆς) Θησέος καὶ γάμοι τῆς Ἑμῆλιας, Βενετία 1529, Δ 80², Z 40⁸. Εὐχαριστίες ὀφείλω στὸν καθηγητὴ κ. Ἐ. Κριαρᾶ ποὺ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ χρησιμοποιήσω τὸ ἀρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας.

6. Βλ. *Χρονικὸ τῶν Τόκκων*, σ. 537, 540, 588 - 589 καὶ 608. Σύντομη ἱστορία τοῦ Ἀγγελόκαστρου δημοσίευσε ὁ Ἀν. Κ. Ὁρλάνδος, Τὸ φρούριον τοῦ Ἀγγελόκαστρου, *ΑΒΜΕ* 9 (1961) 54 - 63, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 318 σημ. 3.

Ένας άπεσταλμένος του δούκα Καρόλου, με τὸ ὄνομα Φίλιππος, προσποιεῖται ὅτι διαφώνησε με τὸν ἀφέντη του καὶ παρουσιάζεται στὴν Κατοχή γιὰ νὰ ἐκμυστηρευτεῖ τάχα τὰ πολεμικὰ σχέδια τῶν Τόκκων στὸν παλιὸ του φίλο, τὸν Πέτρο. Στὴν Κατοχή τὸν δέχονται με μεγάλες τιμὲς καὶ πολλὴ οἰκειότητα. Οἱ δύο «φίλοι» μάλιστα γίνονται καὶ κουμπάροι¹. Ὁ Φίλιππος ὅμως δὲ λησιμονᾷ τὴν ἀποστολὴ του. Μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς ἐπιθυμίας νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τὸν πύργο, τὸ κινήγι τοῦ Πέτρου ἐξαπατᾷ κάποια μέρα τὴ γυναίκα τοῦ Σπάτα, τὴν κλείνει στὸ κάτω μέρος τοῦ πύργου² καὶ ἐστὶ κυριεύει με δόλο τὸ ὄχυρό. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Πέτρου ἀντιδρῶν στὴν ἀνανδρὴ συμπεριφορὰ τοῦ Φράγκου· ἀλλὰ μάταια. Τότε καταφθάνει με ἐνισχύσεις ἓνα πλοῖο τῶν Τόκκων, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ κατὰκτηση τῆς Κατοχῆς.

Ἡ πρώτη σκέψη ποὺ ἔρχεται στὸ νοῦ τοῦ μελετητῆ εἶναι τὸ εὐλογο ἐρώτημα μήπως ὁ πύργος ποὺ σώζεται σήμερα καὶ ἐκεῖνος ποὺ μνημονεύεται στὸ Χρονικὸ εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτιστοῦν. Ἡ ταύτιση αὐτὴ βοηθᾷ βέβαια, κοντὰ στὴ διήγηση, νὰ κατανοήσουμε πολὺ παραστατικότερα τὰ γεγονότα. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ στραφοῦμε στὴν ἐξέταση τοῦ ἀρχιτεκτονήματος, στὸ ὁποῖο ἄλλωστε δὲ δόθηκε ἰδιαιτέρη προσοχή.

Ὁ πύργος: Τὸ μνημεῖο, καθὼς ὑψώνεται στὴν περίοπτη γεωγραφικὴ θέση τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, δεσπόζει στὴ γύρω περιοχὴ. Ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ ἄποψη πρόκειται γιὰ ἓνα τετράγωνο κτίριο (εἰκ. 3) ποὺ τὸ μήκος τῆς κάθε πλευρᾶς του φτάνει ἐξωτερικὰ τὰ 6.50 μ. Εἶναι οἰκοδομημένο με ἀργούς λίθους, στοὺς ἀρμούς τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται ἀφθονα κεραμίδια καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Στὶς τέσσερις γωνίες χρησιμοποιήθηκαν ὡς γωνιόλιθοι ἐπεξεργασμένοι λιθόπλινθοι. Ψηλά, στὸ ὕψος τῶν 5 περίπου μέτρων ἀπὸ τὸ ἔδαφος, ὑπάρχουν στοὺς τοίχους τέσσερα τοξωτὰ ἀνοίγματα, ἓνα στὸ κέντρο τῆς κάθε πλευρᾶς τοῦ κτιρίου. Τὸ ὕψος τοῦ νότιου καὶ τοῦ δυτικοῦ, ποὺ σώζονται κάπως καλύτερα σήμερα, φτάνει στὰ 2.30 μ. καὶ τὸ πλάτος τῶν τριῶν (Ν, Δ, Β) κυμαίνεται ἀπὸ 1.45 - 1.55 μ. Τὸ ἀνατολικὸ ἀνοίγμα ἔχει μεγαλύτερο πλάτος (2 μ., βλ. εἰκ. 4) καὶ διατηρεῖ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ νότιο σταθμὸ του· χρησίμευσε προφανῶς ὡς θύρα εἰσόδου στὸν πρῶτο ὄροφο τοῦ κτιρίου.

Ἡ ὀροφή, ποὺ διαίροῦσε ὀριζόντια τὸν πύργο ἐσωτερικὰ σὲ δύο μέρη, ἔχει καταστραφεῖ. Ὁ ἐσωτερικὸς χώρος, ποὺ γράφει καὶ αὐτὸς σὲ ὀριζόντια τομὴ-κάτοψη τετράγωνο με πλευρὰ 3.90 μ., εἶναι γεμισμένος με οἰκοδομικὸ ὕλικὸ ποὺ κατέρρευσε ἀπὸ τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ πύργου, μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς στέγης τοῦ οἰκοδομήματος. Μετὰ τὴν καταστροφὴ αὐτὴ καὶ τίς φθορὰς ποὺ ὑπέστη τὸ μνημεῖο ἀπὸ τίς διάφορες—ἀκούσιες ἢ σκόπιμες—ἐπεμβάσεις ἰδιωτῶν δυσκολεῖται ὡς ἓνα σημεῖο ἡ ἀποκατάσταση τῶν ἐπιμέρους μορφῶν του. Στὸ διατηρημένο οἰκοδόμημα διακρίνουμε: α) ἓνα διαμέρισμα (κάτω) κλειστὸ καὶ σκοτεινὸ, ποὺ ἔχει ὕψος πέντε περίπου μέτρα ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους· β) δεῦτερο (ἐπάνω) διαμέρισμα, φωτιζόμενο με τὰ τέσσερα ἀνοίγματα ποὺ χρησίμευαν προφανῶς

1. Ἀναφορὰ τοῦ μοτίβου τῆς ἐξαπατήσεως διὰ μέσου τῆς συντεχνίας γίνεται καὶ στὸ *Στρατηγικὸν τοῦ Κεκαυμένου* (11ος αἰ.), βλ. G. G. Litavrin, *Sovety i rasskazy Kekavmena* (Cecaumeni consilia et narrationes), Moskva 1972, σ. 172, στ. 4 - 9. Βλ. ἐπίσης στὸ *Χρονικὸ τῶν Τόκκων* τοὺς στίχους 840 - 852.

2. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ θρύλος τῆς βασιλίσσας, ποὺ διατηρήθηκε στὴν τοπικὴ παράδοση γιὰ τὸν πύργο, νὰ βασίζεται στὸν πυρήνα τοῦ ἱστοικοῦ ἀντὺ τοῦ γεγονότος.

Εικ. 3. Νοτιοδυτική άποψη τοῦ πύργου

καὶ ὡς παρατηρητήρια τῶν βιγλατόρων. Ἄς προστεθεῖ τέλος ὅτι στὸ δεῦτερο διαμέρισμα ὁ χώρος ἦταν διαθέσιμος καὶ γιὰ τὴ διαμονὴ προσωπικοῦ, ἐνῶ ἡ θύρα εἰσόδου ἀνοίγεται στὸ ὕψος τοῦ πρώτου ὀρόφου γιὰ λόγους ἀσφαλείας.

Τὰ ἀνοίγματα, μὲ τὴ μορφή ποὺ ἐμφανίζονται σήμερα, ὑποδηλώνουν ὅτι κάποια ἐπένδυση τὰ διακοσμοῦσε ἀρχικά, γιὰ νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀργότερα τὸ ὑλικό της καὶ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ ἄλλες κατασκευές ἀπὸ τοὺς περιόιους. Στὸ βόρειο καὶ τὸ ἀνατολικὸ ἀνοίγμα οἱ ρωγμὲς συντέλεσαν ὥστε νὰ διαλυθεῖ ἡ τοιχοποιία πάνω ἀπὸ τὰ τόξα καὶ νὰ παρουσιάζονται τῶρα ἀποχωρισμένα τὰ δύο μέρη τῶν τοίχων τοὺς ὁποίους διατρυποῦσαν τὰ ἀνοίγματα.

Μία παραλληλόγραμμη μακρόστενη κόγχη, ποὺ ἀνοίγεται στὸ πάχος τοῦ τοίχου νοτιότερα ἀπὸ τὴ θύρα εἰσόδου στὸ ἄνω διαμέρισμα τοῦ πύργου, ἔχει σχέση προφανῶς μὲ τὰ συστήματα ἀμυνας καὶ προστασίας τῆς θύρας ἀπὸ ἐχθρική παραβίαση¹. Ἡ κόγχη ἔχει πλά-

1. Ἡ κατακόρυφη βάρυνση πλάι στὸ ἀνατολικὸ ἀνοίγμα ἀνῆκε προφανῶς σὲ σύστημα τοποθετήσεως καταχύστρας (ξεματίστρας)· τοῦτο ἀποτελεῖ βέβαιη ἐνδειξὴ ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ πύργου πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τὸ πέρασμα τῆς περιοχῆς στὰ χέρια τῶν Φράγκων (τέλη 13ου-ἀρχὲς 14ου αἰ.), ἐπειδὴ οἱ καταχύστρες κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Ὁρλάνδου «ἔχουσιν ἀσφαλῶς φραγκικὴν προέλευσιν», *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ*, Ἀθῆναι 1958², σ. 84.

Εἰκ. 4. Νοτιοανατολική ἀποψη τοῦ πύργου

τος 0.90 μ. καὶ καταλαμβάνει σὲ μῆκος ὁλόκληρο τὸ ὕψος τοῦ διατηρημένου τμήματος τοῦ πρώτου ὀρόφου (βλ. εἰκ. 4.).

Ὁ περίβολος: Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ πύργου ἐφάπτεται τοῖχος (πάχους 1.60 μ. στὴν ἀρχή του) ποὺ ἀνήκει σὲ συγκρότημα ὀχυρωματικοῦ περιβόλου. Τὴν ἔκταση καὶ τὴν κατεύθυνση τοῦ περιβόλου αὐτοῦ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῆς τοιχοδομίας ποὺ διατηροῦνται σήμερα νότια καὶ ἀνατολικά κυρίως ἀπὸ τὸν πύργο. Ἔτσι ὁ τοῖχος, σχηματίζοντας καμπὴ κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ πύργου, ἀνοίγεται μὲ γωνία 110° περίπου πρὸς τὰ ΝΑ. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόσταση τῶν 2.10 μ. εὐθείας κατασκευῆς παρουσιάζει διαλυμένο ἓνα τμήμα 1.70 μ. καί, μειώνοντας τὸ πάχος του (0.76 μ.), κατευθύνεται πρὸς τὰ ἀνατολικά σὲ μῆκος 5.10 μ. Στὸ σημεῖο αὐτό, σχηματίζοντας γωνία ποὺ ἀπέχει 5.55 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ πύργου, εὐθειάζεται γιὰ λίγο (2.20 μ.) καὶ στὴ συνέχεια, ἀκολουθώντας τὴ φυσικὴ διαμόρφωση τοῦ βράχου, προχωρεῖ 9 μ. πρὸς Α. Ἀκολουθῶς, διαγράφοντας σὲ κάτοψη ἓνα Γ, ποὺ ἡ ὀριζόντια κεραία του ἐνώνεται ἀριστερὰ μὲ τὸν προηγούμενο τοῖχο καὶ ἡ δεξιὰ χάνεται μὲ κατεύθυνση πρὸς Β στὸ ἔδαφος, προχωρεῖ 2.50 μ. πρὸς Α καὶ ὕστερα κάμπτεται 90° πρὸς Β, διατρέχοντας μίαν ἀπόσταση 10 μ. στὸ φυσικὸ βράχο. Ἀπέναντι ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ πύργου ἄλλος τοῖχος μὲ συνολικὸ μῆκος 8 μ., ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση ἐνός

νοητού ίσοσκελούς τριγώνου με κορυφή τη ΒΑ γωνία του πύργου και πλευρές μήκους 14.50 μ., δένεται στην προηγούμενη τοιχοποιία. Από την άκρη του τελευταίου τοίχου ή τοιχοποιία συνεχίζεται προς Δ και χάνεται, μετά την απόσταση των 2.50 μ., στην επίχωση του εδάφους. Από το σημείο αυτό είναι αδύνατο πιά να παρακολουθήσουμε το σχέδιο της τοιχοποιίας του περιβάλλου. Πάνω στον τοίχο, που φαίνεται να χάνεται στην επίχωση, χτίστηκαν αργότερα από ιδιώτες οικοδομήματα που αλλοίωσαν τη διαμόρφωση του οχυρωτικού συγκροτήματος. Το ίδιο συνέβη και στο χώρο που βρίσκεται πίσω από τη δυτική πλευρά του πύργου με την εγκατάσταση του συστήματος των υδροδεξαμενών της κοινότητας σ' αυτό το σημείο.

Με τη διάταξη του αναλημματικού - οχυρωματικού περιβάλλου διαμορφώνεται ένα πλάτωμα 250 περίπου τετραγωνικών μέτρων μπροστά στην ανατολική πλευρά του πύργου. Μέσα σ' αυτόν τον περίβολο, αν κρίνουμε από τα υπολείμματα των κατασκευών που διαγράφονται στο έδαφος, θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι υπήρχαν πιθανώς κτήρια¹ για τη διαμονή και την προστασία του προσωπικού, που είχε καθήκοντα να επιβλέπει κυρίως στρατιωτικές κινήσεις στον κάμπο και ειδικότερα να ελέγχει τη διάβαση του γειτονικού ποταμού στο σημείο που το στένεμα του Άχελώου δημιουργούσε ευνοϊκές προϋποθέσεις για μια εύκολη διάβαση στρατιωτικών τμημάτων.

Γενική χρονολόγηση: Τα στοιχεία της οικοδομικής τεχνικής του κτηρίου, που αποτελούν και τα μόνα αρχαιολογικά δεδομένα για την αντιμετώπιση των χρονολογικών ζητημάτων του μνημείου, προδίδουν γενικά ένα χαρακτήρα υστεροβυζαντινού οικοδομήματος. Η τοιχοδομία του, από αργούς λίθους και άφθονα κεραμίδια που δένονται με ισχυρό ασβεστοκονίαμα, θυμίζει την τεχνική που συνηθίζεται στην εποχή των Παλαιολόγων². Στις εξωτερικές επιφάνειες του μνημείου, αν και απουσιάζει εστω και η υποτυπώδης κεραμοπλαστική διακόσμηση, παρατηρείται κάποια επιμέλεια στην κατασκευή. Η χρήση των κεραμιδιών που παρεμβάλλονται στους αρμούς υποδηλώνει ότι η τεχνική δεν απομακρύνεται από τους συνηθισμένους τρόπους τοιχοποιίας που εφαρμόζει η βυζαντινή οχυρωτική τέχνη γύρω στα μέσα ή στο β' μισό του 14ου αιώνα³. Η άφθονία των κεραμιδιών, που συναντούμε σε ευρύτερη κλίμακα και καλύτερη διατήρηση στη βόρεια πλευρά του κτηρίου, επιβεβαιώνει

1. Η «έκτεταμένη πολλὰ» ἀποθήκη που ἀναφέρεται στο πολύ μεταγενέστερο ἔγγραφο τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους (βλ. Κ. Σ. Κώστα, *Ἡ Κατοχή*, σ. 41) εἶχε ἴσως σχέση με τὰ ἐρείπια τῶν οικοδομῶν. Γιά τὴν παρακολούθηση τῶν κτηριακῶν ὑπολειμμάτων ἀπαιτεῖται βέβαια ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ θὰ καθόριζε ἀκριβέστερα τὴ διάταξη τῶν κατασκευῶν γύρω ἀπὸ τὸν πύργο. Ἀνάλογη ἔρευνα θὰ ἔδειχνε ἐπίσης ἂν κάτω ἀπὸ τὸν πύργο ὑπάρχει κινστέρνα, γιὰτὶ, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἐπιχωμάτωση καλύπτει τὸν ἐσωτερικὸ ὥρο ὡς τὸ ὕψος τοῦ ὁρόφου.

2. Βλ. Ἀ. Ευγγουλόπουλου, *Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων*, Ἀθῆναι 1957, σσ. 22 - 23.

3. Ἡ χρῆση κεραμιδιῶν στοὺς ἀρμούς ἀντικαθιστᾷ τὴ συνηθισμένη χρῆση τῶν πλίνθων στὰ ἴδια σημεία. Ἡ προχειρότητα ὅμως αὐτοῦ τοῦ τρόπου τοιχοποιίας μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς προχωρημένη μορφή τοιχοδομίας καὶ νὰ τοποθετηθεῖ χρονολογικά σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἀκμὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ πύργου τῆς Κατοχῆς πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ γενικὰ στὴ χρονικὴ περίοδο πού καλύπτει τὸ β' μισό τοῦ 14ου αἰώνα.

Τὸ μνημεῖο τῆς Κατοχῆς παρουσιάζει ἐξωτερικὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἄλλων ἀνάλογων φρουριακῶν κτισμάτων τῆς ἐποχῆς¹. Οἱ τοῖχοι ὑψώνονται μὲ ἐλαφριά—σχεδὸν ἀνεπαίσθητη—κλίση πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ (σκάρπα), ἐνῶ οἱ ἐπιφάνειες τῶν ὀψων εἶναι ἀδιάθρωπες καὶ διακόπτονται μόνο στὰ σημεῖα τοῦ ὕψους τῶν ἀνοιγμάτων τῶν τεσσάρων πλευρῶν. Τὸ σύνολο στὴ σημερινή του κατάστασι, πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοπρέπειά του, δὲν παρουσιάζει τὴν ἐπιβλητικότητά καὶ τὸ μεγαλεῖο ὀρισμένων ὁμοειδῶν κατασκευῶν οὔτε διακρίνεται γιὰ τὴν ἰδιαίτερη «καλλιτεχνικὴ ἀξία» πού συνηθιζόταν δίπλα στὴν «πρακτικὴ χρησιμότητα» τέτοιων ὀχυρωματικῶν ἔργων στὸ Βυζάντιο².

Ἡ ἀκριβέστερη ἀνταπόκριση τῶν περιγραφῶν τοῦ κειμένου μὲ τὰ πράγματα μὲ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μνημεῖο πού περιέγραψα καὶ τὸ ἱστορικὸ μνημεῖο πού ἀναφέρεται στὸ *Χρονικὸ τῶν Τόκων* πρέπει νὰ ταυτιστοῦν. Τὴν ἄποψιν αὐτὴ ἐνισχύουν οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

α) Ἡ ἐπιτόπια μελέτη τῆς τοπογραφικῆς καταστάσεως ἀποδεικνύει ὅτι τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο βρίσκεται ὁ διατηρημένος πύργος ταυτίζεται μὲ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τῆς Κατοχῆς, πού βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸν Ἀχελῷο καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι καὶ πάνω ἀπὸ τὸ στένεμα τοῦ ποταμοῦ. Στὸ κείμενο τοῦ *Χρονικοῦ* συναντοῦμε συχνὰ τὸ ἐπίρρημα *ἀπάνω* (στ. 883, 886, 889, 900, 920) στὴ φράση *ἀπάνω εἰς τὸν πύργον* καὶ πρὸ παντὸς διαπιστώνουμε τὴν ἀντίθεση πού δημιουργεῖται στὸν παραλληλισμὸ τῶν στίχων 874 καὶ 905, ὅπου τὰ ἐπιρρήματα *κάτω* καὶ *ἀπὸ* κάτω προσδιορίζουν τὴν ψηλότερη θέσι τοῦ πύργου, δηλ. τὴ συνηθισμένη σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις ἀπὸ τὴ φύση τῆς ὀχυρῆς τοποθεσίας τῆς κορυφῆς τοῦ ὕψωματος. Πολὺ παραστατικὰ ἀποδίδεται ἡ θέσι τοῦ πύργου μὲ τὸ στίχο 874 πού ἀναφέρεται στὴ δυνατότητα προσεγγίσεως τῆς γαλιότας τοῦ δούκα Καρόλου· ἀπὸ τὸ στίχο αὐτὸ διαφαίνεται ὅτι τὸ ὄχυρό δὲν ἀπείχε πολὺ ἀπὸ τὸ σημεῖο πού κυλᾷ τὸ ρεῦμα τοῦ Ἀχελῷου: ἦταν πάνω ἀπὸ τὸ ποτάμι.

β) Ἡ μοναδικὴ περιγραφικὴ τοπωνυμία στὸν πύργο, πού διατηρήθηκε ἀπὸ τὴν παράδοσι καὶ ἀκούγεται μέχρι σήμερα μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Κατοχῆς, διασφαλίζεται καὶ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κτηρίου. Ἡ περιγραφικὴ αὐτὴ τοπωνυμία μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὴ φράση *πύργος αὐτὸς τῆς Κατοχῆς*, πού τὴ συναντοῦμε στὸ *Χρονικὸ τῶν Τόκων*. Στὴν προηγούμενη φράσι ἡ γε-

1. Ἀ. Ξυγγοπούλου, "Ἐρευναι εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν Σεργῶν", σ. 11, εἰκ. 3.

2. Βλ. Γ. Μπακαλάκη, Πύργος ὑπέρκalos, *Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη* (Ἑλληνικά, παράρτημα 4), Θεσσαλονίκη 1953, σ. 502.

νική της Κατοχής είναι, από συντακτική άποψη, γενική έπεξηγηματική ή περιγραφική που υπάγεται στη γενική του περιεχομένου¹. Με τη συντακτική δομή του γεωγραφικού όρου και του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού αποδίδεται ή όρισμένη όνομασία που δόθηκε στον τόπο. Τό ίδιο τονίζεται περισσότερο και με τη χρήση της άντωνυμίας αυτός, που λειτουργεί με τη δεικτική σημασία γνωστού πράγματος ταυτισμένου στο νοητό δείξιμο². 'Ο γεωγραφικός όρος (Κατοχή) και τό προσδιοριζόμενο ουσιαστικό (πύργος) συνυφαίνονται στην ψυχολογία του λόγου σε μιá «σημαντική» λειτουργία, καθώς τό χαρακτηριστικό γνώρισμα του χώρου (ό πύργος) δένεται με τόν ίδιο τό χώρο και δημιουργεί την περιγραφική τοπωνυμία.

γ) 'Ορισμένα στοιχειά από τις περιγραφές, που υπάρχουν μέσα στο κείμενο του Χρονικού και που άναφέρονται στο ίδιο τό μνημείο, άνταποκρίνονται άπόλυτα στην πραγματική κατάσταση της άρχιτεκτονικής κατασκευής του διατηρημένου κτηρίου, τις έπιμέρους μορφές και τη διαμόρφωση του χώρου γύρω του. 'Η λέξη πάτος (στ. 898) δηλώνει τόν κλειστό χώρο του πύργου³. "Ένας τέτοιος χώρος υπάρχει, όπως είδαμε, στο οικοδόμημα. Σε άλλο σημείο του κειμένου (στ. 886 - 896) ό άπεσταλμένος του Καρόλου Α' Τόκκου, ένώ βρίσκεται πάνω στον πύργο με τη σύζυγο του Πέτρου κι άλλα δυό άτομα από τό προσωπικό του Σπάτα, με κάποιο πρόσχημα καταφέρνει νά άπομακρύνει τά δύο πρόσωπα και νά κλειδώσει από μέσα την πόρτα του πύργου, που βρίσκóταν ψηλά σε κάποιον όροφο του κτηρίου. 'Ανάλογη θύρα βλέπουμε νά υπάρχει ψηλά, στο άνατολικό άνοιγμα του όρόφου, στο κτήριο. "Άλλος στίχος (891) ύποδηλώνει ότι στο χώρο γύρω από τόν πύργο υπήρχε προφανώς κάποιος περίβολος (κουλούρι) σάν αυτόν που παρακολουθóυμε σήμερα στα ύπολείμματα της τοιχοδομίας που περιγράψαμε. Τέλος, τό κείμενο του Χρονικού μάς πληροφορεί (στ. 207-208, 922-923) ότι στο χώρο του πύργου, που ήταν τό τελευταίο άμυντήριο του καστελλιοῦ, υπήρχε φρουρά με άποστολή την έπαγρύπνηση για την ασφάλεια του τόπου. "Ιχνη από τις κατασκευές του συγκροτήματος που στέγαζε τό στρατιωτικό άπόσπασμα διαγράφονται στο πλά-

1. Βλ. 'Αχ. Α. Τζαρτζάνου, *Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής Δημοτικῆς)*, τόμ. 1, 'Αθήναι 1946², σ. 109 (§ 67, 1ε').

2. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικῆς)*, 'Αθήναι, 1941, σ. 295 (§ 754 α).

3. «ς τόν πάτον» άρσ. ό πάτος: «τό κατώτατον μέρος, ή βάση, τό χαμηλότερον σημείο», Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τόμ. 7, λ. πάτος. Για τη σημασία της λέξης στην άρχιτεκτονική βλ. 'Αν. Κ. 'Ορλάνδου, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης*, τόμ. 2, 'Αθήναι 1952, σ. 257 και σημ. 3· πρβ. του ίδιου, *Quelques notes complémentaires sur les maisons paléologiques de Mistra, Art et Société à Byzance sous les Paléologues*, Venise 1971, σ. 75 και σημ. 9 - 10.

τωμα, κοντά στον περίβολο, μπροστά στον έρειπωμένο πύργο της Κατοχής.

"Αν ή ακριβέστερη χρονολόγηση του πύργου της Κατοχής δεν είναι εκ των πραγμάτων εφικτή, ή ακριβής ανταπόκριση των περιγραφικών στοιχείων του Χρονικού των Τόκκων στην κατάσταση του διατηρημένου κτηρίου που παρακολούθησαμε οδηγεί, νομίζω, στο συμπέρασμα ότι ο λόγος του Χρονικού αναφέρεται στο ιστορικό μνημείο. Στο συμπέρασμα αυτό συνηγορούν και τα αρχαιολογικά δεδομένα του κτηρίου.

Μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί ως *terminus ante quem* για την ύπαρξη του πύργου της Κατοχής ή χρονολογία των ιστορικών γεγονότων που μνημονεύονται στο κείμενο του Χρονικού και πού, κατά την άποψη του Schirò, πρέπει να όριστει το έτος 1400¹. "Ωστε το μνημείο συνδέεται άμεσα με τα ιστορικά γεγονότα του δεσποτάτου της 'Ηπείρου, όσα διαδραματίζονται μέσα στην τα-
ραχμένη περίοδο που καλύπτει κυρίως το β' μισό του 14ου αιώνα².

Είναι βέβαιο ότι το όχυρό αυτό δεν έξυπηρετούσε τίποτ' άλλο παρά τα μέτρα έλέγχου της διαβάσεως του ποταμού 'Αχελώου στο πιό στενό, εύκολο-
διάβατο σημείο. Στο Χρονικό των Τόκκων τονίζεται εύστοχα ή στρατηγική σημασία του χώρου. "Οποιος έξουσιάζει τον πύργο της Κατοχής

έχει το πέραμα εύκολον του ποταμού του "Ασπρου
να τρέχη <εις> το 'Αγγελόκαστρον πάντα να τó κουρσεύη
(στ. 212 - 213)

Πρέπει λοιπόν να θεωρήσουμε το όχυρό σαν ένα προπύργιο που εξασφάλιζε τα νώτα του μεγαλύτερου κάστρου της περιοχής, δηλ. του 'Αγγελοκάστρου, του πιό σημαντικού πολιέματος της έποχής στην περιοχή κι ενός από τα πιό αξιόλογα κάστρα της δυτικής Στερεάς.

Τό φρούριο του 'Αγγελοκάστρου ιδρύθηκε, κατά την άποψη του 'Ορλάν-
δου, στον 14ο αιώνα³. "Ενα προπύργιό του, όπως πιστεύω ότι ήταν το όχυρό

1. Τα πολεμικά γεγονότα που αναφέρονται στο Χρονικό των Τόκκων (σσ. 234, 236) προηγούνται από τον πόλεμο της «Λαμπράς Κυριακής εις το 'Αγγελόκαστρο». 'Ο Schirò υποθετεί χρονολογικά τα γεγονότα του 'Αγγελοκάστρου γύρω στα 1401/2 (β.π., σ. 237) και προσδιορίζει το χρόνο της πρώτης έξστρατείας του Καρόλου Α' Τόκκου προς τα μέρη εκείνα γύρω στο 1400 (β.π., σ. 138).

2. Για τα γεγονότα αυτά βλ. γενικά: 'Ανδρέου Μουστοξύδου, 'Ελληνομνήμων ή Σύμ-
μικτα 'Ελληνικά, φυλλάδια 1 - 12 (1843 - 1853), ανατ. 'Αθήνα 1965, σσ. 347 - 363, 459 -
579· 'Ι. Α. Ρωμανού, Περί του Δεσποτάτου της 'Ηπείρου, Κέρκυρα 1895, ανατ. 1959 (έ-
πιμ. Κ. Δαφνής), σσ. 50 - 58 και Β. Ferjančič, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim
zemljama, Beograd 1960, σσ. 58 - 88.

3. 'Ο 'Ορλάνδος τοποθετεί την κατασκευή του κάστρου πριν από το 1400 (ABME
9, 1961, 63). "Αν συνδυαστεί ή κατασκευή του ναού του άγίου Γεωργίου στο κάστρο, πού

της Κατοχής, θά πρέπει νά ἔγινε μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ὀχυρώσεώς του. Ἔτσι, γιὰ μιὰ μεγαλύτερη προσέγγιση στὴ χρονολόγηση τῆς κατασκευῆς τοῦ πύργου τῆς Κατοχῆς, θά πρέπει νά ὀδηγηθοῦμε ψηλότερα πρὸς τὸν 14ο αἰ.

Στὰ 1339 ὁ Ἰωάννης Πρεάλιμπος κατακτᾷ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Αἰτωλία, ὑποτάσσοντας τὶς περιοχὲς τοὺς στὴν ὑψηλὴ ἐπικυριαρχία τοῦ κράτους τῆς Σερβίας Στεφάνου Δουσάν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη (1350) ἀρχίζει μιὰ παραγμένη ἐποχὴ στὴ ΝΔ Στερεά, γιὰ νὰ περιέλθει τελικὰ ἡ κυριαρχία στοὺς Ἀλβανοὺς ποὺ εἰσέδυσαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀγγελοκάστρου. Ἡ δυναμικὴ ἀλλὰ ἄτυχὴ ἐπιχείρηση τοῦ δεσπότη Νικηφόρου Β' στὴ

τοποθετεῖται στὸ τέλος τοῦ 13ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰ. (β.π., σ. 73), μετὰ τὴ διαπίστωση ὅτι αὐτὴ «πρέπει νὰ εἶναι πάντως προγενεστέρᾳ τῆς τοῦ φρουρίου» (β.π., σ. 72), τότε πρέπει νὰ δεχτοῦμε μιὰ χρονολόγηση γιὰ τὸ φρούριό ἀπὸ τὸ β' τέταρτο ὡς τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰώνα.

Ὡς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Ὀρλάνδος ἐπισημαίνει ὡς πρώτη μνεία τοῦ Ἀγγελοκάστρου στὶς πηγὲς τὴν ἀναφορὰ του στὸ Livre de la Conqueste, ὅπου παραδίδεται ὅτι «ὁ δεσπότης Νικηφόρος (ὁ Α', 1271 - 1296) ἔδωκε τὴν 12ην Ἰουλίου 1294» ὡς προίκα στὴν κόρη του Θάμαρ «τέσσερα τῶν ὀχυρωτάτων φρουρίων τοῦ δεσποτάτου» (Ναυπάκτου, Βλοχού, Ἀγγελοκάστρου, Βονίτσης), βλ. *ABME* 9 (1961) 56 καὶ σημ. 3 - 6. Οἱ βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς πηγὲς ποὺ μνημονεύονται στὴ σ. 54 σημ. 1 τῆς μελέτης τοῦ Ὀρλάνδου δὲ μετακινοῦν τὴ χρονολογία τῆς πρώτης ἀναφορᾶς τοῦ Ἀγγελοκάστρου. Τὰ κείμενα ὅμως τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου μᾶς εἶναι καὶ γιὰ τὸ θέμα τοῦτο πολύτιμα. Σὲ ἐπιστολὴ του «πρὸς τὸν λογαριαστήν τὸν Δισύπατον κύρ Γεώργιον» ὁ μητροπολίτης τῆς Ναυπάκτου παραπονεῖται: «καὶ τίς ἦν ὁ μακρὸς περὶ τούτων λόγος ἐν τῷ Ἀγγελοκάστρῳ καὶ ἡ ψευδόχαρις ὁμιλία! οὕτω με φιλεῖς; οὕτω με παραλογίζει τὸν ἱερέα, τὸν γέροντα;» Βλ. Ν. Α. Bees, *Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos* (in Aetolien), ἐκ τῶν καταλοίπων Ν. Α. Βέη, *Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher* 21 (1976) 110, ἀριθ. κειμένου 53. Ἄλλοι ὁ ἴδιος μητροπολίτης σὲ ἐπιστολὴ του «πρὸς τὸν κρατοῦντα» ἱκετεύει τὸ Θεόδωρο Κομνηνοδόκου τῆς Ἠπείρου: «ἐπανατείνονται δέ μοι παράκλησιν κλῖνον τὸ οὖς σου καὶ εἰσάκουσον τῶν ῥημάτων μου. ὁ τοῦ Ἀγγελοκάστρου καστροφύλαξ ὁ Ταρωνίτης, ὁ ξένος, ὁ παραλελυμένος, ὁ πολλὰ ἐλεηθεὶς ὑπὸ τῆς σῆς βασιλείας, αἰτῆσιν δικαίαν αἰτεῖ διὰ τοῦ ἱερέως ἐμοῦ...» (β. π., σ. 128, ἀριθ. κειμένου 69). Στὸ χωρίο γίνεται λόγος γιὰ καστροφύλακα ἀπὸ τὸν οἶκο τῶν Ταρωνιτῶν (βλ. σχετικὰ γιὰ τὴν οἰκογένεια, Ν. Adoniz, *Les Taronites en Arménie el à Byzance, Byzantion*, τόμ. 9, 1934, 715 - 738, τόμ. 10, 1935, 531 - 532, τόμ. 11, 1936, 21 - 43), μαρτυρία ποὺ προϋποθέτει καὶ τὴ λειτουργία τοῦ κάστρου. Τέλος, γιὰ τὸ Ἀγγελόκαστρο γίνεται λόγος καὶ σὲ ἄλλο ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς κάποιον μοναχό: «τότε γάρ, εἰ ἐπιζήσω, καὶ εἰς Γοβλάστι καὶ εἰς τὸ Ἀγγελόκαστρον ἐνωθήσομαι σοι...» (Ν. Α. Bees, *Unedierte*, σ. 135, ἀριθ. κειμένου 76).

Ἀπὸ τίς παραπάνω μαρτυρίες ἡ πρώτη χρονολογεῖται γύρω στὰ 1215 (βλ. σχετικὰ, Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις, β.π., σ. 202, ἀριθ. κειμένου 53), ἡ δευτέρα στὸν Αὐγουστο τοῦ 1227 (β.π., σ. 214, ἀριθ. κειμένου 69) καὶ ἡ τρίτη κατὰ τὸ Μάρτιο τοῦ 1227 (β.π., σ. 219, ἀριθ. κειμένου 76). Ἐπομένως τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνάγονται οἱ μαρτυρίες τὸ Ἀγγελόκαστρο ἦταν ὀργανωμένο κάστρο καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ μεταφερθεῖ ἀνάλογα ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξ τῆς «πρώτης» ἀναφορᾶς του.

γνωστή μάχη του 'Αχελώου¹ ενίσχυσε τη δύναμη και την επιρροή των 'Αλβανών πού, οδηγούμενοι από τον Κάρολο Θώπια, συλλαμβάνουν και φονεύουν τον ίδιο το Νικηφόρο. Μετά τη διανομή των κτήσεων του Νικηφόρου Β' από το Συμεών Ούρση ή νοτιοδυτική γωνία της Στερεάς περιέρχεται στα χέρια του 'Αλβανού Γκίνου Μπούα Σπάτα, γιου του Πέτρου Μπούα πού είχε καταλάβει από το 1354 το 'Αγγελόκαστρο. 'Ο δραστήριος 'Αλβανός Γκίνος Μπούας καταλαμβάνει στα 1375 την 'Αρτα και στα 1378 επεκτείνει την κυριαρχία του στη Ναύπακτο. 'Από τη συμμαχία του Γκίνου Μπούα Σπάτα με τους Τόκκους δυνάστες της Κεφαλονιάς ό 'Ορλάνδος συμπεραίνει ότι στα τέλη του 14ου αιώνα τό 'Αγγελόκαστρο, έπομένως και ή γύρω περιοχή, πέρασε στα χέρια των Βυζαντινών².

Οι ιστορικές αυτές ένδείξεις μάς οδηγούν στο να έπισημάνουμε τον κίνδυνο πού προβάλλει για την πολιορκία του 'Αγγελοκάστρου από τὰ νοτιοδυτικά. 'Ηταν ανάγκη ν' αποκλειστεί αυτός ό δρόμος πού έφερνε κοντά και πλοία και στρατεύματα έχθρικά³. Δέν αποκλείεται λοιπόν εκείνοι πού φρόντιζαν για την ενίσχυση της άμυνας του 'Αγγελοκάστρου μέσα στο β' μισό του 14ου αιώνα να όργάνωσαν άμυντικά και την Κατοχή ιδρύοντας τον πύργο.

Τό ίδιο το μνημείο, όπως είδαμε, δίνει την έντύπωση ύστεροβυζαντινού οικόδομήματος. 'Από την άποψη αυτή δέν είναι άστοχο να άποδώσει κανείς την κατασκευή του σε ντόπιους τεχνίτες του Δεσποτάτου, όταν στα τέλη του 14ου αιώνα έξουσίαζαν τους τόπους τους και μάχονταν, με συνείδηση βυζαντινών υπηκόων, έναντίον της συμμαχίας των 'Αλβανών με τους Τόκκους. Τό έργο τους όμως έξυπνέτησε λίγο άργότερα τους 'Αλβανούς και τους Τόκκους αντίπαλους, πού ανταγωνίζονται για την επικράτηση στη δυτική Στερεά. 'Ετσι, με τό πέραςμα της περιοχής στόν ένα ή στόν άλλο έπιδρομέα, τό καστέλλι της Κατοχής γνωρίζει διαδοχικούς κατόχους⁴, όδυνηρή δοκιμασία για τους κατοίκους πού ζούν, στην πραγματικότητα, όλη την ένταση των γεγονότων σε μιá κατάσταση έναλλασσόμενης στρατιωτικής κατοχής του τόπου τους.

Μετά την κατάληψη του 'Αγγελοκάστρου από τους Τούρκους⁵ ή Κατοχή έμελε να ακολουθήσει την ιστορική μοίρα των άλλων περιοχών της ΝΔ Στερεάς.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΒΑΣΙΑΗΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ

1. Βλ. σχετικά, Rade Mihaljević, Bitka kod Ahelaja, *Zbornik Filozofskog Fakulteta* 11 (1970) 271 - 275 (=μτφρ. Σωτηρίου Κίσσα, 'Η μάχη του 'Αχελώου, 'Επετ. 'Ετ. Στερεοελλαδικών Μελετών 3, 1974, 365 - 371).

2. 'Αν. Κ. 'Ορλάνδου, *ΑΒΜΕ* 9 (1961) 59 - 60.

3. Βλ. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 236, στ. 204· πρβ. σ. 286, στ. 904.

4. 'Ο. π., σ. 234 § 17, σ. 282 § 25, σ. 298 § 27, σ. 390 § 6· πρβ. σσ. 36, 44, 50, 73, 108, 115, 136, 138.

5. Βλ. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken* (Corpus fontium historiae byzantinae, XII/2), τόμ. 2, Wien 1977, σ. 496.

B. KATSAROS, *Contribution à l'histoire et à la topographie du village Katoché de l'Acarnanie.*

La Chronique des Tocco mentionne Katoché en Acarnanie comme une forteresse avec une tour au sommet, près d'un passage du fleuve Achéloos. La recherche topographique sur place a montré que la forteresse de Katoché a partiellement disparu lors de l'alignement des rues du village moderne, mais que la tour byzantine, au sommet de la colline, a été toujours conservée. La description de la tour donnée dans *la Chronique des Tocco*, ainsi que les autres éléments permettant d'identifier le monument décrit avec la tour d'aujourd'hui sont très utiles à la fois pour une datation plus précise du monument et pour la compréhension des événements historiques qui ont eu lieu dans la région vers la fin du XIVe et le début du XVe siècles.